

908.94(94)402.1018

63 318300-470164

М 36

(20)

Махорін Г. Л.

**Вчорайшівський та Ружинський райони
Бердичівського округу
в період воєни (1921-1928рр.)**

Листопадський район
1996

Методичний комітет
історико-педагогічних наук
Львівського національного університету імені
Івана Франка
30.1.92

Махорін Г. Л.

**Вчорайшівський та Ружинський райони
Бердичівського округу
в період непу (1921-1928рр.)**

Київ 1996 рік.

68.3 (4880-40100) 62

100: 54(43.4) > 1921 / 1922"

1136

Kp 04.15

Екстремальні
каталоги

15 18

Автор висловлює велику подяку колективу Ружинського маслозаводу і особисто його директору, Мельнику Олександрові Васильовичу за спонсорську допомогу у виданні цієї брошури. А також щиро дякує Ваці Петру Павловичу, Загорській Анні Іванівні та Симон Олені Дмитрівні за люб'язно надані фотоматеріали.

Українська бібліотечна асоціація
СРБ
Українська бібліотечна асоціація
СРБ
Українська бібліотечна асоціація
СРБ

17

1056593

Хмельницька
обласна універсальна наукова
бібліотека ім. Овгена Кошового

18

17

Українська бібліотечна асоціація

Загальні риси нової економічної політики на чолі її проведення в Україні.

Навесні 1921 року В. І. Ленін виставив "економічну концепцію політики, яка здійснювалася у попередній три роки і дісталася назву "політика економічного компромісу". Наврештє вона громадською думкою, котра могла розгорітися на чолі багатовисхідних настроїв села проти більшовиків. Тому на X з'їзді партії комуністи проголосували за нову економічну політику. Проводилась вона поступово, політичними методами, бо цілого плану здійснення нової економічної політики не було.

Першими кроками у цій політиці були зміни продрозумів до відповідним і відновлення ринкових відносин спочатку у міському масиві, а згодом (влітку 1921 року) у містах всієї країни. Це стосувалося до відновлення грошово-фінансової системи і до здійснення грошової реформи, яка була проведена протягом 1922-1924 років.

Влітку 1921 року нова економічна політика почала впроваджуватися і в промисловості. Дрібні та середні підприємства передавалися в руки або правлінням колективів, а великі націоналізувалися у державній власності. Державні підприємства були об'єднані в трести і передані на господарство. Трести поділялися на окремі, регіональні і губерніальні. Проте, підприємства, які входили до них чи іншими трестами, не могли розпорядитися грошовими надбавками - всі гроші направлялися до трестівського балансу. А кожен трест використовував гроші на закупівлю сировини, пального та іншого, бо держава постачала ці промислові об'єкти в певній умови і на відповідальні на його господарську діяльність.

Промисловість в Україні розвивалася нерівномірно. Найбільше уваги приділялась розвитку галузей, які стали основою індустріалізації в СРСР: машинобудівальних, металургійних та хімічних промисловості.

Однією з головних проблем 20-х років було відновлення сілського господарства. В межах її вирішення створювалися державні акціонерні товариства "Сіль-доярська". На державну службу мобілізувалися робітники і чорноарійці. Робітники ремонтували реманент, верстатівний і сільськогосподарський інструмент.

Аграрні верстатівники в Україні були завершені в 1923 році. Утворилися ТСОСів, колгоспи та радгоспи. Державні підприємства і наповнювали цій проєкт, надіючи колгоспам і радгоспам пільгові кредити.¹

1923 року запроваджувалася диференційований сільськогосподарський податок. Відповідні господарства малили 1-2 % прибутку, середніми - 3-8%, великими - 3-8%. З 1924 року сільськогосподарський податок сплачувалися окремими у трестівській формі. Державні тепер формували хлібний фонд закуповуючи його на ринку.

Розвивалася також у двадцяті роки кредитна кооперація села, а також спеціалізована кооперація. Була утворена мережа фінанс Українбанку та багатьох інших сільськогосподарських кредитних товариств.

Загалом, різноманітні форми кооперації на сілщині 20-х років було організовано 3,1% сілських селянських господарств а 5,1 млн. голів іскричків.

Задача здійснення нової економічної політики в Україні в 1922-24 роках було досягнуто досить високого рівня як у промисловості, так і в сілському господарстві.

Перед з економічними потребами було вирішувати і соціальні завдання ліквідації неписьменності, освоєння сировини. Питання цієї роботи, зокрема, пов'язане з освоєнням не було досвідчено. Хоча в у 1929-30 початковому році лінійного уряду становила в Україні 3,8 млн. чоловік, проте практика діяв лінійного між сільським не ліквідувала. Складно, але чинилися, зупинили ліквідації неписьменності продовжали працювати, не вистачило найвищої лінійного - шкіл, шкіл та інших.

Крім, які відімалися державою на освіту та освоєння сировини була міської, тому основний тягар турбот легли на місцеві органи влади.

З початку 1938 року партійно-державне керівництво країни почало вступати нову економічну політику і звертати на місце командно-адміністративна методи управління господарством. Починається новий період історії радянської держави - період індустріалізації.

Населення та адміністративна-територіальний поділ Українського округу.

В 1938 році було завершено перепис на 3-му ступеневому системі адміністративного управління. Територія УРСР поділена на сорок один округ, а ті, в свою чергу - на райони.

Український округ включав, в себе двадцять адміністративних районів:

Андрушівський	площа - 597,9 кв. верст,	населення - 48117 чол.
Бердичівський	площа - 647,4 кв. верст,	населення - 68926 чол.
Вінницький	площа - 391,5 кв. верст,	населення - 30099 чол.
Козятинський	площа - 626,8 кв. верст,	населення - 79537 чол.
Лобарський	площа - 611,9 кв. верст,	населення - 72353 чол.
Малинський	площа - 360 кв. верст,	населення - 34426 чол.
Плавський	площа - 452,62 кв. верст,	населення - 49013 чол.
Порембський	площа - 629,7 кв. верст,	населення - 68143 чол.
Ружинський	площа - 642 кв. верста,	населення - 60026 чол.
Темнішівський	площа - 514,8 кв. верст,	населення - 55390 чол.
Турківський	площа - 654,3 кв. верста,	населення - 58960 чол.
Якубівський	площа - 535,4 кв. верста,	населення - 45015 чол.

Дані про кількість населення відносяться середня 1938р.

Загальне населення округу в цей час становило 718281 чоловік.

Зокрема, Вінницький район включав такі села і містечка:

- а. Бронки - І, с. Бронки - ІІ - Бронківська містечка;
- б. Історична - Історична;
- в. Камінь - Камінь;
- г. Півториці - (до ліквідації 1934 р. - у складі Ружинського р-ну - Півториці (пол. д/ради В. Пелка, оскр. Шанд, Д.);
- д. Історична - Історична;
- е. Бронки - Бронківська;
- ж. Камінь - Камінь;
- з. Лебедівка - Лебедівка;
- и. Мамурин - Мамурин;
- к. Малі Пелтури - М. Пелтури;

- а. Мала П'ятигірка - М. П'ятигірська;
- б. Мала Червонока - М. Червонока;
- в. Мушанка - Мушанська;
- г. Спичаки - Спичацька;
- д. Халашгородок - Халашгородська;
- е. Червонока - Червонока (гол. Васьківський);
- ж. Яркока - Яркока.

На території м. Ружанського району знаходяться такі села та сілради мс:

- а. Ружанка, с. Востричів - Ружанська сілрада;
- б. Пушкова - Пушківська (гол. Ружанка);
- в. Валашутівка - Валашутівська;
- г. Вострич - Востричівська (гол. Станіслав, селр. Тарасів);
- д. Білопівка, с. Юванка - Білопівська (гол. Тисомирів, селр. Шапка);
- е. Вершанка - Вершанська;
- ж. Велка Червонока - В.Червонока;
- з. Вербілка - Вербілівська (гол. Губернаторів);
- и. Вербілка - Вербілівська;
- к. Вішківська, Шарівка - Вішківська (гол. Вішерівський, селр. - Ізюмів);
- л. Галутівка - Галутівська (гол. Лепана);
- м. Горожанка - Горожанська;
- н. Деркачівка - Деркачівська;
- о. Зародилка - Зародилівська;
- п. Карабівка - Карабівська;
- р. Кришанка - Кришанська;
- с. Кляшанка, с. Селка - Кляшанська;
- т. Коросівка, с. Мар'янівка - Коросівська;
- у. Покорівка - Покорівська (гол. Голка, селр.Телура);
- ф. Ошівка - Ошівська (гол. Амурів);
- х. Плески - Плесківська (гол. Галарів);
- ц. Ревука - Ревука (гол. Паланів);
- ч. Роголі-Роголівська;
- ш. Топорка-Топорівська;
- щ. Трубішівка - Трубішівська;
- ь. Чечина - Чечинська;
- ю. Ялівка - Ялівківська (гол. 1925 - Шарба, 1926 - Гербишів, селр. Корній Буг, гол. земковий - Калічук Павло).

Головою Ружанського районного виконавчого комітету в 1923 року був Адамчик, в 1925 року - Бодак, в 1926 року - Грішак, Шаровка, а після нього Наутович.

На території округу було 1048 населених пунктів. Серед них 28 містечка-населених пунктів, у яких сільське населення становило понад 50% і міста: Бердичів, Комарнів, Янушівка, Любар та Чуднів.

На початок десятиліття 1931 року було ліквідовано Вішківський, Білопівський, Самгородський та Дашківський райони, які за початковим планом територіального поділу були включені до складу Бердичівського округу.

Сільське населення в середньому становило 86,2%, а міське - лише 13,7%.

Промисловість

На промисловість Бердичівського округу розподілялась на такі групи:

1. Трестів споживого і республіканського підпорядкування;
2. Місцева промисловість, яка в свою чергу поділялась на:
 - а) самостійну;
 - б) трестів.

Крім того, до місцевої промисловості включали кооперативні підприємства, промислові підприємства, які підлягали при найбільшій кількості, а також кооперативну промисловість.

Найчисельнішою галуззю округу була деревина промисловість, а щіль на два'єти ділянку підприємств працювало 2309 робітників. На 12 підприємствах шпичкової промисловості працювало 1000 чоловік, а на двох заводах металургійної промисловості - 170 робітників.

За розрахунками 1934-35 років обсяг продукції трестових підприємств становив 74,8% від загального обсягу товариствознавства індустріальної промисловості.

На Цукровому заводі 18 цукрозаводів округу. До Українтресту належали 2 гарбарні (шпичарська). До Укроблугу - 3 млини, а колгоспний завод - до Промисловості.²

Товариська цукроварня підпорядковувалась Українській філії Цукротресту. Керували підприємству до 1935 року був Іванко В. За добу на цьому підприємстві вироблялось 3100 берівців цукрового буряка. І одержували понад 4000 туди цукру. (Один берівець = 18 туди, або 163,8 кг.).

Порівнявши з поточними (у інших цукроварнях на Бердичівщині - 2000 берівців ц/б на добу, на Мазаринській - 1800, на Андрушівській - 1850.

Фото 1. Робітники Товариської цукроварні (1935 рік)

До Бердичівської філії Цукропротесту як відособлене підприємство ввійшли Неворонівська гуральня, що переробляла 600 тунів патоки на добу. Дві інші гуральні, які знаходилися на території Бердичівського округу були давно пошкоджені: на Червонольській перероблялося 1000 тунів патоки на добу, а на Андрушівській - 1000 тунів. За декілька місяців 1926 року ці три підприємства виробили майже третю сіваласт талею відвару (міра - 12,3 л.)¹⁷

Ще в дореволюційного часу Бердичів був центром торгівлі імпортованим шкідником, але поступала на гарбарні Шеняєва. Сюди приїжджали купці як зніри з різних міст Росії і, зокрема, так в Бердичів з імпортованим підприємствами по виготовленню речей зі шкіри. Підприємств імпорту виготовляли підшавку, шкіру, а гарбарні Сварина - шкіри. Ці підприємства входили до Цукропротесту. Крім того, діяли ще три кооперативні шкуряні фабрики і два громадські ремісничо-сільські підприємства.

Бердичів у двадцяті роки був значним промисловим містом. Діало багато підприємств: машинобудівний завод "Прогрес" який 1926 року перевів на випуск хімічного обладнання, металокремнія, титанова та швейна фабрика, алюмінієва, мало-вартісної та два цукрових заводи, а також броварня, шовкопряд і цегельний завод, на якому заводили гофмашини і інші виготовлялось 4 млн. штук цегли на тиждень.¹⁸ Інші цегельні в окрузі виробляли щорічно великі продукції. Наприклад цегельний завод у Вітківцях (Росткивці), виготовляв щорічно 500 тисяч штук цегли на тиждень.

Залиши в Бердичівській окрузі налічувалось 197 діалок підприємств. З них 143 - малих, у Ружанському районі налічувалось 12 діалок малих, у Неорайківському - 6. Паралельно діяли і великі окрузі заводів зокрема в окрузі. В 1925 році підприємств малих були 145 приватних осіб, 48 громадські організації і 1 кооператив. Наприклад, Ш. Шкваріцький організував мішечні заводи у Ружанському районі, зокрема, в Яглицькій.

1927 року життям Коляки Мордзи Сурлової Чуднівської організував завод у Неорайку на 1100 карбованців на рік, а в Ніжківці, мала організував Шеняєв Іван Карлівич на 526 карбованців. У Кривині мала організувала Верес Микола і Сидір Сидорук, у Пустосі - Островський і Сиволюсовий, а в Коробівській - Реняур.

Ува приватна промисловість окрузі в цілому мала так реалізовано-кустарної промисловості. Проте вона становила значну частину в загальному балансі промисловості, як за кількістю виробленої продукції, так і в току, що в деяких видах вироблялися приватна промисловість була монополізована. Так, наприклад, виробничо-виробничий промисловість, що була представлена кустарничками та промисловими, на 95% знаходились в руках приватного підприємств. Майже півний частин відсоток лінійної промисловості теж знаходились в руках приватного капіталу. Приватні підприємств виробляли всі 100% штучних мінеральних вод.

В 1925 році в окрузі налічувалось 8226 господарств з кустарничками промисловими, зокрема, в селі Ружанського району-416, а Неорайківського 541. У селіх відсталих: Ружані - 236, Неорайківу-78 господарств з кустарничками промисловими.¹⁹

Щодо окремих промислів, тоби часто кустарного різноманітного малопро-
мислення, то найбільше розповсюдженими промислами в сфері були:

швейський	- 1458 господарств
ткальний	- 1218 господарств
кравецький	- 841 господарств
м'ясницький	- 818 господарств
обробка шкіри	- 218 господарств

	швейський	ткальн.	кравецьк.	м'ясництв.	оброб. шкіри
По Черкасах, р-ну	74	66	34	59	8
По Румашів., р-ну	82	48	83	83	11

У 1925/26 господарському році² вартість виробленої продукції м'ясо-
молочного промисловитого сектору 7463428 карбованців. Ця вартість перевищила
вартість сировини в 1924/25 господарському році продукції на 19887200
крб., а в 1928/29р. - на 28630288 крб. Вартість виготовленої продукції під-
приємства шкільної промисловитості становила у 1924/25 році 13847688 крб.
А в 1925/26 році - 18939052 крб. Тобто відбувається явний зростаючий
промисловий виробництва. Цьому великою мірою сприяли процеси у 1923 -
26 роках реконструкції та політичне переоснащення шкільного Інституту Ілліна,
створених заводів на інших підприємств.³

Сільське господарство

Хоча виробництво країни опинилося в продромованні на 1921 рік і амбі-
ційно її не відновлено, проте останній досить часто опинилося в стані недо-
літ продромованні. До того ж, багато сільки не виконали продромованні 1920
року і вобов'язані були віддати "бог" державі. В сільськогосподарській статисті
Всесоюзній в 1922 році було відраховано 21 019 063 пудів різноманітних
8 видів хлібних злаків - 8 425 472 пуди.

Зокрема, зі статисті Червоної в 1922 році відраховано 412 970 пудів
різної сільськогосподарської продукції; зі статисті Виродина - 858 421, а в Рос-
тисі - 21 181 пуд. В цих хліба зі статисті Виродина відраховано 849 825 пудів;
зі статисті Червоної - 27 522 пуди; зі статисті Ростисі - 15 794 пуди.

Найбільшу частку серед зернових становило жито - 46,2 %, овес - 9,8%,
пшениця 24% інші зернові культури.

Але у 1924/25 господарському році серед хлібних злаків уже пере-
важно становили та різноманітні борошно. Це свідчить про облітковий процес
пшениці. Подібна тенденція зростаючого характеру і щодо кукурудзяного буряка.
Коли у 1923 році індивідуальні господарства відраховали лише 0,9% своєї
землі під кукурудзяний буряк, то в 1925 році - вже 1,1% площі. Ця тенденція
рад фактора. Наприкінці 1924 року призначено велику реконструкцію шкільного
буряка, великим державним державним підприємством і великим підприємством. Це облі-
тковий кукурудзяний промисловитий сектор. Крім того, які сформували велику
від кукурудзяного на великій буряк, великим підприємством сільськогосподарства.⁴

² Господарський рік починається з 1 жовтня і закінчується 30 вересня наступного року.

З усіх сільськогосподарських станцій Бердичівського округу Червоноградська підприємства найбільшу кількість зернового буряка - 1938 р. 269 676 пудів. Як уже було сказано вище, надійний фонд державки формується шляхом закупівлі хліба на ринку на рахунок грошового сільськогосподарського податку, сплаченого селянами. Наприклад, на високій ціні в 1926 році, державкою було закуплено хліба 118 041 пудів хліба, що становило 14% річного надання. Селяни, пам'ятаючи недару 1924 року і високу ціну, які були панамі 1925 року, хліб не продавали, а хліба на меті зробити деякі запаси і очікувати підвищення ціни, щоб дорожче продати хліб панамі 1926 року. А продавали головним чином продукцію городництва, садівництва, шкварцництва (хліба), а якщо і продавали хліб, то лише сільським, оскільки їм потрібне було на купівлю необхідних промислових речей.

Вона становила позачасу в сільському господарстві повністю процес кооперування селян, об'єднання їх у товариства, коопери, артілі. Радянська влада підтримувала діяльність кооперативів сільськогосподарських селян (КНС), які аристократично продавали надлишки землі Радянської влади.

Частини селян при виборі форми кооперативного господарювання віддавали перевагу ТСОС (Товариство по сільському обробітку землі). Перші ТСОС в Україні: "Перемога праці", "Паньківський", "Високий гай", "Зірочка майбутнього" були утворені 1924 року. Доки селяни вибирали інші форми кооперативної співпраці. В 1926 році в Румянківському районі діяло 29 КНС, три коопери, 14 артілей, 9 сільськогосподарських, 13 промислових товариств."

Держава, з метою підтримки КНСів, виділяла їм кредити. У другому кварталі 1926 року їм одержало вісім КНС Румянківського району на загальну суму 12492 карбованців. КНСи ж Ізяславського району у цьому кварталі не одержали кредити. У Ізяславському районі 1926 року було 17 КНС, одна коопера та 15 артілей 15 сільськогосподарських товариств. А загальною в Бердичівській округі нараховувалося 160 КНС, 12 коопери, 323 кооперативних об'єднання і ще 207 промислових 1116 сільськогосподарських товариств. Голоси сільського КНС отримували за свою послугу 6 карбованців на місяць.

Держава підтримувала процес кооперування селян, сиріла залучати до кооперативів відносні. Для цього було утворено фонд кооперування відносні, у якій зобов'язані були роботи підтримувати різні кооперативні організації. Іншими, значна частина селян, переважно сільськогосподарських, по дідражі податків в формі кооперативної співпраці і здійснювали односторонні госпо-

Фото Д. Чиса з/у коопери "Новий світ" Ладислава Дмитра Герасимовича, що працює в групі співпраці в Північній Америці.

дарма. І вони мали перевагу на дворі. Порівняємо показники продуктивності (дані за урожай 1933 року) у сільських господарствах:

в-ть худоби в десятках

	Південь	Захід	Північ	Схід
випасових	120	180	180	190
середньові	68	68	112	96
випасових	48	42	-	88

Проте, у деяких колективних господарствах продуктивність такої була, як на той час, досить висока. Наприклад, колгосп "Комсомолець" у 1933 році - сім'я 180 худоби вата в десятках, 115 худоби вата в дес., 204 худоби вата в дес. У цьому відношенні відставали і Руманський колгосп "Нашай сити". Хоча треба знати до уваги, що вони мали багато сімейногосподарської худоби. У селіх Руманського та Вєсрайонського районів існували різні кооперативи, артлі, спілки. Зокрема, у Вєсрайоні - робітничо-селянський кооператив "Інтернац", у Мусінаві - сімейногосподарське кредитно-промислове товариство, у Шкєвєві - виробничо-обутове товариство Ізмаїлія (члени цього товариства організували 20 карбованців місячної заробітної плати). Крім того, у Румані була утворена спілка працівників, спілка "Шєра", кооператив Ізмаїлія. Коли товариство побов'язало було передбачувана галузі. Цікавили є також факти випусканих ще декількох колективних господарств у Румані. 3 липня 1934 року був організований перший в Руманському районі безрядний колгосп "Червоної бєтра", першим членом якого був обрано М. І. Кєвєва. У Румані була створена сім'я, яка 1935 року організувала хєрєв в колгосп хєлєборєв, що дістав свою Івані Чубєра.

Проте, незважаючи на підтримку державою ТСОСє, коопє, артліє, білієвє спілки відставали перевагу індивідуальному господарству.

Охорона здоров'я

Спєльнє на 1 січня 1935 року у Вєсрайоні працювало вісім апєтє, 4 поліклінік та амбулаторій, у яких працювало 57 лікарє, 15 стоматологєв 134 працівникєв середнього кєлєрсєвалу. А в Руманському районі в 38 - х роках працювало такі лікарсько-санітарні установи: у Румані та Шкєвєві лікарєв ка 15 лікарє, а у Вєсрайоні - амбулаторія. На весь Вєсрайонський район була лише лікарєв ка 6 лікарєв у мієтєчє, у якій працювало одєн лікар. За результєтєми оєрєвєної переєвєрєк 1935 року акушерсько-дєтєвєму у Руманському районі вєдєвєвєвє, у Вєсрайонському районі - кєлєтрєшоє в оєдєвє. У Руманській сім'євє в 1935-ті роках працювали лікарє: Мєхєтєвє, Пєлєвєвє О., Гєлєвє.

Сімейно-мєдичєвє (особливо віддєлєвє від мєдичєвєвє дєлєвєвє) вєдєвєвє вєрєвєвєвє вє сім'євєвєвє дєтєвєвє. Наприклад, прєвєтєвє 1938 року до

Вчорайківській медичній ділянці звернулося 437 хворих в Вчорайківше, 66 в Шичевцях 161 чоловік в Чорнобратах.

У 1925 році в середньому 404 чол. на 1000 жителів звертались на лікарське допомогу.

1926 року Раднаркомом була затверджена така ставка для медичних працівників:

лікар, амбулаторно - до 75 крб. + 20 крб. надбавки

амбулаторією - 75 крб. + 25 крб.

ординатор - 60 крб. + 10 крб.

лікар - 55 крб.

субліній лікар - 34 крб.

акушерка - 30 крб.

У Вчорайківському селі була аптека в середньому продала на 12 000 жителів. В 1926 році в селі налічувалось 57 аптек, 3 нах при амбулаторіях та лікарнях - 26 та 29 державних аптек. У 20-х роках основна маса ліків закуповувалась у Шичевцях.

У Вчорайківському та Ружичківському районах на кошти Рабанду було відкрито медикоінформації для матерія. Але загальною єстю сімейних лікарських установа був недостатній: відсутня бібліотека, медичні прилади, науково-лікарська література, постійні проблеми із забезпеченням паливом.

У 20-і роки частими були епідемії антропонозна, 1934 року у Ружичківському і Погорбицькому районах був найвищий рівень антропонозна черевним тифом і скарлатиною. Швидко поширилися епідемічні хвороби було скарлатина почали вірою антропонозна скарлатина ставши основних причин. Про це свідчать радянські журналі гасети "Голов праці": "Скарлатиний епідемічний центрів дуже багато: містечка вкрайально розширеної, будинки скручені, бракує відділення, бракує майже на бруківній і не очищаються, немає протипаливних міждя для терміної каросними підприємств; недостатньо громадськості, бракує громадських ліжок"¹ "А у Вчорайківшу в багатьох сілках, біля яких пробіть не можна, - такі там болота"²

З метою боротьби з епідеміями були створені спеціальні органи, які виконали інспекторський функція. Зокрема, такої органу у 1924 році було командировано у Ягички.³

На охорону здоров'я населення селі витрачалось у 1926 році 9,4% місцевого бюджету і розподілялось в розрахунок по 23 копійки на одного сімейного жителя і 3 крб. 29 коп. на місцевого жителя. У 1927 році на охорону здоров'я в селі витрачалось 10,8% місцевого бюджету. Гроші розподілялись так у такому співвідношенні: 44 коп. на одного сімейного жителя і 3 крб. 66 коп. на місцевого. Цілями високондрак, що містив лікарські установи були забезпечені аптеки селі і ліками, і обладнанням, та в, до того ж, регулювалися фінансуванням.

Одним із головних завдань 20-х років була ліквідація неписьемності. В цей час відкривалися школи, азовокуркульні райові товариства "Тися неписьемних", створювалися в селі бібліотеки-клуби з метою ліквідації неписьемності. Національні меншини також діяли про збереження своєї культури, якому сприяли і відомі політичні діячі радянського керівництва. В селі відкривалися 41 польська, 19 українська, 3 російська і дві єврейські школи. У Руконьському районі в 1925-26 навчальному році працювало 41 школа.

В них:

- 32 - українська
- 4 - польська (у Білівці, Зарудинці, Топорці, Чисовій, Волосинці і Вершинці)
- 2 - єврейські (у Руконі та Білівці)
- 1 - російська (у Руконі)

1928 році у цих школах працювало 94 вчителів.

В широкому застосуванні були школи національно-меншин, особливо польські. Формувалися ці школи на кошти громадянські і в цілому були забезпечені класами, кабінетом, бібліотекою. Часто проводилися у них і заняття.

Про становище в українській школі Воєводинського району розповідає у статті "Радянський клас" в газеті "На ток, на у людей": "В школі районні політбюро організує всілякі заняття. Розпочинає роботу тільки комуністична школа та чотирьохкласна в райцентрі. Років ще не працюють. По школі ще й досі не закінчено ремонту. А деякі школи взагалі не функціонують."

Школи не забезпечено шкільним і шкільничковим. І навіть неупоминувалися учнівська. Учні всім забезпечені через райкомсомолу. Класний керівник "Де я буду?".

В цьому році закінчило з учнів, що закінчили семістрію Воєводинського району, не прийшли до школи, бо вони учням брали шкільних книг..."

В Білівці так само казали: "В нас в Білівці ще сорока підлітків. Вони ще й досі не закінчили. Це через те, що школи не заорганізовані..."

А в Топорці: "не докладають, що в цих школах (дві українські та одна польська) - діти шкільного віку неписьмі на 25%..."

У колосному селі була збудована шкільна будівля, у якій проводилася робота з неписьемними та неписьемничками. Але ось про нього доповідає в окремому звіті: "Нове село, як у селі Палове (було вже збудовано, але тільки в той час). Байдуже - чи тільки КНС організує чи в березня думали, але шкільну курять, а класні-відвідувачі по кущах і дітями не граються..."

Промі в ті часи критичні замітки про школу окремим журналістам у пресі. Поодиноким хочали відвідуватися на спортивні змагання в селі при вчительську Української української школи Колосинської. До речі, коли зрештою була головною комсомолу. Починалися з учнями організували нову галерею, класову будівлю разом з деякими школами для однокласників."

Працювали у 20-х роках в Руконьському районі та Воєводинському такі чудові вчителі як: Степанівич Андрій Степанівичем - першим організовували в районі. Табачук Федір Іванович - вчитель Явлетинської

школа; Леонович Микола Іван - вчитель Шкільської школи; Холодович Михайло Карпович - вчитель Шкільної Рухомської школи; Губернський Семен Гордійович - вчитель шкільної школи; Водарайонський Іван - вчитель Шкільної Рухомської школи; а майбутньому - секретар Президії Верховної Ради України та Італії.¹⁰

У Шкільській, зокрема, в 1924-1925р. працювала Туріна українська школа (311 учнів), якою завідував Матвій Григорій Федорович і переїхав трудовою школою, де навчалося 72 учні. Навчання в українській семінарії проводилося у дві зміни. Найменше учні VI-VII класів були українськими і мали 2-3 часові уроки. А, наприклад, П. Обжурко 15-річна учениця VII класу мала три уроки української в міському 40 класі. За один рік вони проходили програму I-IV класів.

Діапа в сироті і сиротні спеціальні навчальні заклади. 1922 року у Бердичеві було відкрито агрошкола. У 1925/26 році у ній навчалося 45 чоловік.

А в сиротному місті Бердичеві 1928 року було відкрито спеціальний технікум і три школи профтехшколи. 1923 року розпочали дві Педагогічні технікуми. 1926 року у Бердичеві навчалося 14 шкіл, у яких навчалося 4000 учнів і працювало 128 вчителів.¹¹

А загально у 1926/27 навчальному році у Бердичевському повіті було 424 чотирирічних, а яких навчалося 44 396 учнів 142 семінарії, де навчалося 14 620 учнів.¹²

У 20-і роки постійно зростає відрахування з міського та державного бюджету на освіту. Зокрема, аналізуючи з міського бюджету на народну освіту в сироті 1925/26 господарського року становили 946 268 карбованців, що складало 28,8% всього сиротного бюджету. У 1926/27 році видатки на освіту вже становили 28,8% міського бюджету.

Понад всі трудові та інші, саме в період з 1920 по 1928 рік міський спеціальний відділення майже зник. Звичайно, радянське керівництво заохочувало і різні заклади народної освіти і техніку. Для того, хто навчався у школах для сиротливих, робочий день створювався на дві години із збереження зарплатної плати. А над тим, хто виконували про освітній освіту, влаштовували громадські суди. Це ще почала орудувати газета "Товарі праці" від 8 січня 1924 року: "28 грудня 1923 року влаштовано квіт-суд над двома неповнолітніми громадянами містечка Водарайоні Кірово Тимуром, членом КНС та Водарайон Василем, агрономом. Навчувалися уперше стояли проти повсякденності, але в останній слові просили суд помилувати їх і скоро по варті. Суд проголосував: першого - Тимуром - до трьох років примусової роботи із повільно відсрочкою обов'язковим навчанням, а другого - Василя, до 6 років примусової праці з повільно обов'язковим навчанням. Суд справив гарно виконання й для відповідальності засідає не тільки в нас стали куратори відкрити уроки навчання навчальних, а й у всіх навчальних школах".

Проти Васильовим, проводили заклади по ліквідації повсякденності, переїждували головним чином освітню міру: продуктивні засоби до політичного життя, сформували містечка громадська ідей та політична радянського керівництва.

Особина правохоронцу

Станом на 1 жовтня 1925 року в Бердичівському окрузі працювали 12 районних Народною та 24 Народні. В середньому по окрузі протягом 1925 року до районної діяльності Народу поступало 115 справ на місяць, а розглядалось 94.

На соціальному ґрунті серед Народів 13 чоловік робітників, а 11 жінок. Серед Народів було 2 робітників, 4 соціалісти 16 студентів. Цього ж року у кожному районі були організовані юридичні консультації.

Для правохоронних органів 20-х років характерні були такі проблеми: неуповноваженість актів, відсутність належної кваліфікації працівників, неадаптованість. З метою розширення діяльності, відбудувались місцеві комісії для розвитку справ, працюючіся проводилися великі сесії на місцях. Всього в 1925 році на місцях було розглянуто 1827 справ.

Особливою міліційською розробкою позначилися на безпосередньо міліційській розробці, в лютому 1926 року запроваджено 177 чоловік і проведено місяць, у квітні залучено 131 працівник. На міліцію від 1925 року, у 1926 році середньому частоту працівників середпроборону становили тільки, відзначилися серед працівників місцевих комісій. Коли 1926 року з 177 чол. міліційному списку 78 були освічені, а 60 малосвічені, то 1928 року освічених працівників міліції становило 149, а малосвічених - 25 чоловік.

Варіанти плану працівників міліції становили в:

	1925	1928
Нач. окр. міліції	28 крб. 00 коп.	111 крб. 37 коп.
Нач. районної	24 крб. 00 коп.	88 крб. 00 коп.
Ділячий міліціонер	24 крб. 00 коп.	86 крб. 00 коп.
Ділячок	28 крб. 00 коп.	28 крб. 00 коп.
Ст. міліціонер	8 крб. 00 коп.	20 крб. 00 коп.
Мол. міліціонер	8 крб. 00 коп.	28 крб. 00 коп.

У 20-ті роки у районах основними видами діяльності були селянська і кооперативна зброя і продажня сировини, а в місті Бердичіві - хліботоргівля, дрібні продажні (торгівельство). Найважливіше для розвитку були продажня сировини.

Серед пречки союзна діяльність відігравала не основну. "Важливість значущих елементів, реалізація, які до продажних підіймали невідповідний діяльність кооператива, а інші важливі матеріальні становили те ж саме жодя діяльності. При організації провідників цих утворень, кооператив береться знову до праці. Це продовження знову до того часу, поки не в'якнеться зовнішній провідник-реалізація і збудовані провадяться."¹

Кількісний склад правохоронних органів у той час був незначальним тому найбільше контролювати обов'язкову у районах було неможливо. Слідом за тим було знято у Кривий. Як один із багатьох комітетів, що розповсюджують про злочинні дії у селі: "Останнім часом у нас робиться дуже важко:

Соціально становилися різних верств населення округу

Низька економічна свідатість сприяла зростанню культуральної спроможності населення, який у людей відляка грошей та їх накопиченню. Так, наліч 1924 року в окрузі було 19 складів нас, то вже через пір року їх налічувалось 37. Стрівало зростає і суми вкладів, і кількість вкладників. Якщо у 1924 році на рахунку одного вкладника в середньому було 39,4 карбованця, то у 1925 році - 80,7 карбованця, а 1926 року - вже 120,8 карбованця.

На одну вкладника 1924 року припадало в середньому 14 вкладників, 1925 - 23, а 1926 - 27 вкладників.¹

Переходили більшість вкладників становили мусибники та торговці. Селяни, серед яких все більше став власників, більше доміряли натуральному багатству, а не грошам грошам. Заробітки на платі основної маси робітників не дозволяли їм робити вкладників.

Але в майбутньому соціальному становленні вкладників помітніми, інваліди та безробітні. Більшість безробітних - це жінки та підлітки, чоловіки становили серед безробітних тільки 2,4%. З 30-ті роки хоча й не було ліквідовано безробіття, проте було досягнуто його значного зменшення. Наприклад, коли 1924 року на Експр. Праці було зареєстровано 831 жінку, то на січень 1926 - 307. Щодо чоловіків, то серед них рівень безробіття значно зменшився. Якщо 1924 року в окрузі налічувалось 238 чоловік безробітних, то у 1926 - 41 чоловік.

В нізкому керівництві проблема безробіття в окрузі було утворено Комітет по боротьбі з безробіттям. Він сприяв відкриттю нових підприємств, організував безробітних на виконання громадських робіт на благоустрою міст та містечок, які поклали в розвитку парків та садків, розбиранні вулиць будівель і прибиранні території. На виконання цих робіт чоловіки отримували 1 карбованця, а жінки - 50 копійок на один робочий день. Безробітним також надавали підда на проїзд по залізничці, для них були організовані їдальниці.

Допомога потребували й інваліди. Одним із напрямків соціального забезпечення було надання безплатних ліччів інвалідам та жіноцтвам їх від податків та зборів, що були пов'язані з промисловою діяльністю та територією. У 1925 році в окрузі було надано 183 ліччів для жіноцтва інвалідів - 84, для сім'янина - 37.

На допомогу безробітним та інвалідам в 1927 році було також надано велику суму кредитів (1602,79 грн.) який, що діяло в січні по квітень 1927 року у Бердичеві і було направлено відразу відкриття підприємств уривку.

1924-6 рік був невдалим і в економічному становленні зменшилась багато селян. Районом Бердичівського округу, які постраждали від голоду, було надано 4000 карбованців допомоги. З них: Вирайківському району - 550 карбованців, Ружинському - вже 550 карбованців. Крім того, голодному населенню села Топчирі, яке постраждало від того, що їх посіли було забито градом, надана допомога в сумі 1800 карбованців на закупівлю зерна.

Для допомоги сім'ям ідній утворилися товариства сільськогосподарства. На 1 січня 1926 року в окрузі було 12 райових товариств та 280 сілських. Вокрема, у Вирайківському - 12, а в Ружинському - 2 товариства

сільською інспекцією.

Пенсійне забезпечення сільського населення було слабке. Середня місячна бюджетна на 1925/26 господарський рік передбачалося пенсіювати 120 чоловік (до 18 чоловік на район). Пенсія у цьому році для сільського життя становила 4 карбованці, а у наступних роках вона зростала до 6 карбованців. Родина червоноармійців отримувала пенсії з державного бюджету.

Пенсійне забезпечувались такі категорії громадян: інваліди (випердітні) та громадянської воєн, родичи червоноармійців, родичи загинув на фронті, родичи, члени яких відібрали радгоспівцями.

Для них були визначені наступні розміри місячних пенсій:

Категорія	Величина	сім'ї, що отримали радянських	родини червоноармійців
1925	6 карб. 50 коп. (1 група) 5 карб. (2 група)	2-4 карб.	1 карб 50 коп. - 7 карб.
1926	15 карб. (1 група) 10 карб. (2 група)	5-8 карб.	5 карб. 50 коп. - 9 карб.

Члени сімей інвалідів радгоспівцями отримували допри біляку пенсії від нагороджених категорій громадян. Деяким першібним та державним першібним призначали пенсія, як на той час запровадили пенсії. Ї розмір чітко визначеною люди пенсії віддали окремі.

Жінка Рух. Клануна і інші члени сім'ї

Фото 2. Діти вих. Рухицької
колонії "Наші Діти"

Лісове господарство

У другій половині 20-х років 3008424 десятин лісових насаджень перш за все надано до державного лісового фонду. І 222 960 десятин були приватні, але в жал-фонд безпосереднього користування надано 810000 десятин. На одного лісника в середньому припадає площа в 2500 десятин, а на одного лісника - 300 десятин.

Площа Рухомського лісництва становила 16000 десятин. Загальні збутки лісництва у 1928 році становили 90тис. 778 крб. 22 коп. Цього року було зафіксовано 717 випадків самостривої виробки лісових насаджень, чим нанесено шкоди на суму 10882 крб., яка була відшкодована привокружницьким. 1928 року один кубічний метр деревна коштував 175 крб.

У 1924 році відбулося виділення з державного лісового фонду лісів великопольського князівства. Ці площі передавалися у відання лісничих КНС. КНС Шаньчуня від користування лісом у 1926 році мав збутком в 328 крб.

Потрібно зауважити, що цей процес виділення частини лісів у користування сільським господарям або індивідуальним особам - почався масово безпосередньо виробки лісових насаджень. Представники ж лісництва збили при цьому останку.¹

18 квітня 1928 року, на своїй щорічній збірці, робітники Рухомського лісництва постановили - обласити в Рухомі будинок І Труна і поставити на цьому пам'ятник Шаньчуню. На його спорудження вони віддалили 10% свого щорічного заробітку.²

1929 року Рухомське лісництво було реорганізоване в Рухомське лісгосподство.

Торівала

У період часу перед з державним Історичним кооперативом та приватна торівала. З початку приватна кооперативна економічна політика повільно промислює кооператив у приватній торівалі. І досягнув найвищих показників в 1925 році, а потім відбувалося поступове зменшення обсягів приватної торівали.

Продовжуючи діяльність собі у державній, кооперативній та приватній торівалі у 1926 році:

	I півріччя	II півріччя
Держ. торівала	2418297 крб. (8,1%)	6168977 крб. (19,3%)
Кооператива	8810098 крб. (29%)	10995117 крб. (34,3%)
Приватна торів.	18542509 крб. (62,1%)	18118270 крб. (47,4%)

На стад обсягів приватної торівали надходили значні суми кредиту плати і державні кредити. Частину приватних підприємств розорилися, сталися торівальні розорювання, деякі почалили здійснювати кооперативом (дивили в шкатуку гроші від приватних). Для підтримки приватних торівальців, ім в 1926 року надавалися сільські кредити.³

Названо 1/4 всієї приватної торівали кредитовані на банкрут розорітку торівальців. Вони мали ряд переваг перед Історичним державні торівальці: "Приватний торівальці підбирали спеціалістів товари до роботи кооператив, чого не мали.

Пам'ятний і телефонний зв'язок

В листопаді 1934 року в Бердичівському окрузі був встановлений телефонний зв'язок, який з'єднав такі населені пункти як: Бердичів - Малахівка - Козетка, Гуків - Пограбичі - Пляскаві - Давошів - Ільків - Мадівка - Вайка - Татушівка.

Були виключено диференційовані оплати на користування телефоном. За три місяці роботи місцевого бюджетного підприємства мали оплатити 8 крб., а кооперативні та державні установи 10 крб. Кадровими телефонами в той час ще не були.

У Червононому та Гуківці встановили поштові відділення. 1935 року у Бердичіві було також організовано поштове агентство, яке тримало на території сільськогосподарської школи в Пляскаві. У квітні 1936 р. З. Петер, заступник Руконішанки поштою, розробив графік роботи листоноші. Кожен працює три дні на тиждень. За один день він повинен був доставити кореспонденцію жителям кількох сіл: Листоноша Андрій Горчаківський працює у понеділок, четвер і суботу. У ці дні він доставляв пошту у Вострак, М'ясові, Шиманівка, Царівку, Вільну Червоноку і Країноку. За Дмитром Гладушаким були закріплені Чечина, Березівка, Мотушівка, Валушівка, катрі він відвідував у вівторок, п'ятницю та неділю. Олена Мадівка у неділю відвідує та п'ятницю доставляв пошту у Топора, Рогачі, Рокучу, Олександрівку та вівторок, вівторок та четвер - у Бердичів, Пляска, Трубіноку і Вербіноку. Семетом Богданівський працює вівторок та субота - у Пушівку, Галубівку, Зарудинці, Обіноку в Горішак, а Герасим Кулар по середах, суботам та понеділкам - у Пляска, Ніжинка, Караб'чів та Вербіноку.

Голова листоноші, як і решта листоношів, не переїжджував, а кооперативні, армії та інші організації обов'язково були переїжджувати хоча б одну годину. В такому випадку на організації сплачували штраф у розмірі 3 крб.

Радичівські відносини та розвиток культури

На кінець 1935 року у Бердичівському окрузі налічувалися 488 радичівських сіл, з яких становилися організаці: 145, комарівців - 135, українко-вєфамців - 73, рєзєвців - вєфамців - 30, серєвців - 30 та євєвців - 22.

Перше активне вступити проєктувати білорусів, першою білоруською організацією налічувалися глибоко віруючі і велико підприємства церкви. У липні 1934 року вийшли в Караб'чів на реконструкцію церкви адміністрації білорусів Гродно-вєфамського і голів проєктувати рада Х. Публіку по 12 фунтів жита в чоловіка, "Шиманів" селами в білорусів і частково відради проєкту, як вєфамців, у селі Прєвєв, житами якого у серпні 1935 року віддалили по 10 фунтів в господарства.

Радичівська влада намагалася переколючити інтереси людей в церкві на участь у радичівському житті, змалювати віру в Бога вірою в марксистське життя, змалювати проєктувати селами реконструкції. Церкву віддалили від держави, організації були закріплені або, як у Ніжинщині, реорганізовані у 4-класному школі.

У 20-ті роки особливо популярними були складальні театри, які при-

Ізмовнені повномочені

- Аджиган, голова Рувальського РБК (1933р.)
Асуганов, голова Східської сілради (1936р.)
Баян П., голова Токмарівської сілради
Бендерський, голова КНС с. Города (1934р.)
Бен, голова Владівської сілради (1934р.)
Владівський П., сорадник міжна у Яглицькій.
Вруков, начальник Рувальського райвідділу міліції
Власівський, голова Шляхівської с/р (1933р.)
Водя, голова Рувальського РБК (1933р.)
Водівський С., поміст
Вудий А., голова церковної ради с. Караб'їна
Вур К., секретар Яглицької с/р (1933р.)
Вурман П., голова Вороб'ївської
Васильківський, голова Червоногородської с/р (1933р.)
Вандя, членський повномочені міліції Вороб'ївської сородинної сілки,
Виноградко В. приватний містор у Рувалі
Гавраман, голова Шляхівської с/р (1933р.)
Гладченко Д., поміст
Гладко Г., поміст Крайівки
Гладко Т., керівник сілського сурма і церковного міору в Яглицькій
Голуб, містор Рувальської сілради (1934.06 рр.)
Голуб Г., секретар Владівської с/р
Голва, голова Неворітківської с/р (1933р.)
Гончарук І., поміст містотельця Рувальської с/р
Горбіван, голова Яглицької с/р (1933р.)
Городишан М., помістельця Неворітків-
Городишан Ф., помістельця Неворітків-
Горчаківський А., поміст
Губерварчук, голова Верівківської с/р (1933р.)
Губерварчук С., поміст міліції і сілки Вороб'ївської с/р
Гродівський Г., білосілка с. Караб'їна (1934р.)
Гуманок, голова Верівківської с/р (1933р.)
Дашка, секретар Рувальського РБК (1933р.)
Дірація, голова Вороб'ївського РБК (1934р.)
Дудак Я., перший голова кооперу "Новий світ"
Діброва, членський ред. місна Рувальської с/р
Ватюшан, членський української місна Рувальської с/р
Іванко В., приватний Токмарівським кукурмайдом
Іванюк, секретар Шляхівської с/р (+1933р.)
Іванко Т., торговель, поміст Голубівки
Іванчук П., голова землемістї міна Яглицької с/р (1933р.)
Івановичан А., помістельця Верівківської сілки, голова
містотельця міна.
Коваленко, помістельця начальника Рувальського райвідділу міліції (1934р.)

Колосовка Г., вчителька Новгородської школи
Козуб Д., торговель, житель Чернухів.
Костух А., народний педагог-виробничого суду від Городиш
Кривчук, секретар Румянського РНК (1928р.)
Курт Г., лікар
Ладутасо Д., член кооперативу "Новий світ"
Лейба Р., торговель, житель Румян
Левинський, лікар, житель Румян
Лешняк, голова Голубинської сілради (1928р.)
Лоточинський М., вчитель Білопільської с/ш
Луканович О., лікар Румянської сілради (1928р.)
Малюк С., торговель, житель Румян
Маміло, завідувач Румянського лісарства (1921-24)
Марчук, секретар Білопільської с/р (1928р.)
Мельник Е., співробітник мляки у Крижівці
Мерошкін П., торговель, житель Білопільки
Мочаловський Т., агроном, дослідник Бердичівського
Найб, лікар, житель Чернухів
Насо А., житель Новгородки
Насома В., вчитель Румянської с/р
Орловський, завідувач читальни в Торгови
Острозький, співробітник мляки у Пугови
Осташко Л., торговель, житель Румян
Павлюк Ф., голова Румянської с/р (1928р.)
Павлюк Ф., вчитель Румянської трудової школи
Паламарчук П., вчителька початкових класів Румянської с/ш
Паламарчук, вчитель Вистратської трудової школи
Паньків, голова НКС в М. Чернухів (1924р.)
Пашинка, голова НКС у Румян
Петук, голова кооперативу "Новий світ" (1927р.)
Павлов, народний педагог Округу від Румян
Петер Ф.А., завідувач початкової відділення у Румян
Петра І., голова Румянської с/р (1928р.)
Прятов, провідник Румянського РНК
Прудковський П., лікар, житель Румян
Райгородський Д., торговель посередник в Румян
Ремизинський, працівник Румянського райвідділу міліції
Ризичук, агроном мляки у Крижівці
Румянської, лікар, житель Румян
Румян, начальник Румянського райвідділу міліції
Румянський А., перший механік кооперативу "Новий світ"
Румян, голова Пуговиської с/р(1928р.)
Свєчка Н., вчителька Новгородської школи
Сидоренко О., робітник Таврицького цукрового заводу
Синьков С., співробітник мляки у Крижівці
Сидоренко, вчитель Вистратської школи
Сидоренко, співробітник мляки у Пугови

Степаненко А., вчитель Руської школи с/п (1933р.)
 Сторожий, голова Вистривської с/р (1933р.)
 Тиборук Ф., вчитель Лівчицької школи
 Тира, пропагандист руського РНК
 Тарасюк, секретар Вистривської с/р (1933р.)
 Телета О., керівниця Округу від Товариш
 Телешівка, голова Білківської с/р (1933р.)
 Телуку, секретар Немарівецької с/р (1933р.)
 Телуку А. Р., директор земельного банку у Шаріні (1933р.)
 Телуку Ю., житель Вистривки
 Триванчук Л., робітник Телешівського цукрового
 Тукацький М., вчитель Немарівецької школи
 Фен Г., голова Товаришського РНК
 Чудовський М., провідник школи у Вистриві
 Чуховська, працівниця Руського робітничого клубу
 Шандя, секретар Білківської с/р (1933р.)
 Шандя Д., секретар Гаспівської с/р (1933р.)
 Шандя І., провідник школи у Білківці
 Шарова, голова Руського РНК (1933р.)
 Шенкер, власник грабарні у Вердичіві
 Шухас С., вчитель початкових класів Руської с/п
 Щербі К., Яглицької школи
 Яремчук Н., керівниця Округу від Балашівки

Перелік використаної літератури та інформаційних джерел.

1. Україна і світ. Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства. Навчальний посібник для юнаків.
2. К. Готца, 1994 - 318 - 319 стр.
3. Сайт українському за 1924 - 1933рр.
4. Файл Житомирського обласного архіву у Вердичіві № Фр -186, оп.1, стр.184
5. "Радивський шлях" за 17 жовтня 1933р.
6. "Радивський шлях" за 18 листопада 1933р.
7. "Радивський шлях" за 28 жовтня 1933р.
8. "Радивський шлях" за 29 жовтня 1933р.
9. "Радивський шлях" за 29 жовтня 1933р.
10. "Радивський шлях" за 17 січня 1933р.
11. "Радивський шлях" за 12 січня 1933р.
12. В. Л. Замарський "Світла у райні у 1928 - 1930рр.", "Радивський шлях" за 30 листопада 1968 року.
13. Історія міст і сіл УРСР Житомирська область К., 1973р. - стр.172
14. "Радивський шлях" за 12 вересня 1933р.
15. "Радивський шлях" за 24 жовтня 1933р.
16. Файл Житомирського обласного архіву у Вердичіві

ф.р. - 766; оп.1, стр.18

16. Філіял Житомирського обласного архіву у м.Бордичіві

16. Філіял Житомирського обласного архіву у м.Бордичіві

ф.р. - 766 оп.1, стр. 272

17. "Звіт про роботу освітнього за 1915-1926рр."

Філіял Житомирського обласного архіву у м. Бордичіві

ф.р.-156, оп1, стр. 610

18. "Голос праці" за 27 липня 1924р., 29 серпня 1924р., 10 вересня 1924р., 24 липня 1924р., 11 листопада 1924 року.

Надруковано на замовлення в поліграфічному центрі
приватного підприємства Юліяни Лопатської,
м. Київ, вул. Проспект Вал 19, тел./факс (044) 324-9922